

нацыянальна-культурная семантыка лексічных адзінак і міжкультурная камунікацыя

Разам з этнацэнтрызмам, росквітам нацыянальнай самасвядомасці ў свеце развіваецца і тэндэнцыя да інтэграцыі і супрацоўніцтва, да дыялогу і вывучэння моў. Для міжкультурнага дыялогу неабходна не толькі моўная кампетэнцыя, але і этналінгвістычныя і прагматычныя веды. Пазнанне рэальнасці праз пасрэдніцтва мовы ставіць праблему суадносін усеагульнага і нацыянальна-спецыфічнага ў моўным адлюстраванні свету. Кожная мова адлюстроўвае ў сваёй структуры і семантыцы асноўныя параметры акаляючага свету, яго ацэнку – універсальныя ўласцівасці мадэлі свету. Адной з галоўных прымет нацыянальнай моўнай карціны свету з’яўляюцца суадносіны нарматыўных і індывідуальных з’яў, тое, у якой ступені прадстаўлены ў мове асноўныя катэгорыі быцця.

Сярод фактараў, якія садзейнічаюць узнікненню і замацаванню нацыянальна-культурнай спецыфікі, большасць вучоных вылучае прыродна-геаграфічныя, эканамічныя, сацыяльна-гістарычныя фактары, якія складаюць асаблівасці жыцця таго ці іншага грамадства. Прырода і сацыяльны ландшафт, у межах якіх ажыццяўляецца любая дзейнасць, а таксама артэфакты, у якіх рэалізуецца дзейнасць папярэдніх пакаленняў і якую неабходна разумець як умовы дзейнасці (артэфакты – з’явы культуры, якія ўяўляюць сабой субстанцыі, узнікшыя незалежна ад прыродных працэсаў. Яны ствараюцца чалавекам, грамадствам, маюць суб’ектыўна-аб’ектыўную пэўнасць, з прычыны здольнасці чалавечай псіхікі ўспрымаць і адлюстроўваць рэальнасць, аформленую ў выглядзе карціны свету [1, 141]). Гэта бінарная матэрыяльна-ідэальная накіраванасць артэфактаў дае магчымасць разважаць пра прычыны рознага ўспрымання і фарміравання вобразу свету людзьмі, якія належаць да розных сацыякультурных аб’яднанняў, з характэрным для гэтых аб’яднанняў менталітэтам.

Паколькі свет рэчаў не можа быць адзіным для чалавецтва, таму існуе і якасная разнастайнасць культур. Так, напрыклад, у Венгрыі чай вараць, а ў нас заварваюць. У Фінляндыі яйкі прадаюць не на дзесяткі, як гэта прынята ў большасці еўрапейскіх краін, а на вагу. Нацыянальна абумоўленыя і многія маўленчыя стэрэатыпы, гэта значыць звароты і выразы, “жорстка” прымацаваныя да той ці іншай сітуацыі, якія вар’іруюцца ў дакладна вызначаных межах. Так, размову па тэлефоне мы пачынаем са слоў: *-Алё! –Слухаю!* Немец, зняўшы трубку, адразу назаве сябе: *Hier ist Schtolz*.

Такім чынам, у свядомасці людзей, якія належаць да таго ці іншага нацыянальнага калектыву, фарміруецца і з пакалення ў пакаленне перадаецца свой вобраз свету, акаляючай іх рэчаіснасці, які вызначаецца ў тым ліку і сукупнасцю спецыфічных, уласцівых дадзенаму народу набору спецыфічных артэфактаў. На гэты адбор, бясспрэчна, аказвае ўплыў дзейнасць чалавека, скіраваная на пераўтварэнне артэфактаў, а таксама асяроддзе існавання, якое чалавек пастаянна ўдасканальвае з мэтай задавальнення сваіх запатрабаванняў, дыктуючых часам. Найбольш яўна і выразна нацыянальная спецыфіка праяўляецца ў дзейнасці, прычым, своеасаблівасць практычнай дзейнасці этнасу абумоўлівае нацыянальную своеасаблівасць яго культуры.

Так, для беларускай лінгвакультурнай агульнасці такой прыкметай з’яўляецца праца на зямлі, важнасць надвор’я і пор года, якія непасрэдным чынам уплываюць на ўраджай, адпаведныя фрагменты рэальнасці атрымліваюць і дэталёвае апісанне. Параўнаем, напрыклад, словы “родная зямля”, “праца” ў наступных устойлівых выразях: *Праца з балота робіць золата; Праца не паганіць, а корміць; Працуем і смак чуюм; Працуй, нябожа, то і Бог паможэ; Працуем, гаруем і нічога не маем; Араць – не ў дуду іграць; Дома край як рай; Свая хатка як родная матка; Свая стрэха – свая ўцеха*.

Разам з тым любая канкрэтная прадметная галіна раскрываецца ў прамых і метафарычных абазначэннях з непазбежным вылучэннем этнакультурна значымых момантаў. Так, пры асэнсаванні і моўнай фіксацыі паняцця “рыба” ў розных лінгвакультурных агульнасцях атрымліваюць асвятленне адпаведна яе розныя аб’ектыўныя прыкметы: яна жыве толькі ў вадзе, прыдатная толькі ў ежу, не ўтварае гукаў, яе ловяць спецыяльнымі прыстасаваннямі; злоўленая рыба хутка псуецца і г.д. Параўноўваючы якасці чалавека з характарыстыкамі рыбы, прадстаўнікі розных культур непазбежна вылучаюць універсальныя і этнаспецыфічныя прыкметы, на падставе якіх адбываецца параўнанне. Напрыклад, у беларускай, рускай і нямецкай мовах супадаюць параўнанні “нямы як рыба”/“нем как рыба”/ “j-d ist stumm wie ein Fisch”. (Параўнайце беларускую фразему “Рыбна вам! Хоць не рыбна, затое юшна” і антанімічную ёй у нямецкай “dabei ist nichts zu fischen” са значэннем “тут няма чым пажывіцца”). Доказам лінгвакультурнай спецыфікі абазначэння свету з’яўляецца спосаб канкрэтызацыі (экземпліфікацыі): якія канкрэтныя з’явы ці прадметы ўзнікаюць у галаве носьбіта дадзенай культуры ў першую чаргу і, паўтараючыся, фіксуюцца ў мове, для таго, каб абазначыць у пераносным сэнсе больш абстрактныя рэчы? Зразумела, што гэта звычайна тыя з’явы і прадметы, з якімі людзі часцей за ўсё сутыкаюцца ў штодзённым жыцці. Напрыклад, фразеалагізмы “ні рыба ні мяса” /”ни рыба ни мясо”/ “nicht Fisch nicht Fleisch”; “як рыба без вады”/ “как рыба, выброшенная на берег” /”j-d ist wie ein Fisch auf dem Trocknen”; “рыба плаваць любіць” /”der Fisch will schwimmen”; “холодный как рыба” /”j-d ist kalt wie ein Fisch”; “кормить рыб” /”die Fische füttern”).

Акрамя функцыі экземпліфікацыі, важным паказчыкам культурнай спецыфікі з’яўляецца функцыя кваліфікацыі. Так, у беларускай і рускай мовах атрымліваюць кваліфікацыю пэўныя якасці людзей, якія параўноўваюцца з рыбай: “рыбья кровь”, “kalt wie ein Fisch” – халодны, абыхавы чалавек. У моўнай свядомасці беларусаў, рускіх і немцаў даволі актуальны вобраз “біцься как рыба об лед”/ „sich abmühen wie der Fisch auf dem Trocknen“ - ідэя безвыніковасці. У выразе “gesund wie ein Fisch im Wasser”, яго беларускіх адпаведніках “сыр ды малако”, “як перапечка”, “румяны як пернік”, “маладзіца як суніца” і рускім “свеж, как огурчик” – ідэя бадзёрасці і здароўя; ці ў нямецкіх “der Fisch gegessen haben” – быць няголеным, недагледжаным, “faule Fische”- адгаворкі, хлусня, “kleine Fische - дробязь і г.д. У аналізуемых мовах падкрэсліваецца натуральнасць воднага асяроддзя для рыбы: “як рыба ў вадзе”/ “er ist munter wie ein Fisch”. Ідэя мэтазгоднасці намаганняў выражаецца ў наступных прымаўках: “He вучы рыбу плаваць”/ “Fisch will schwimmen”. Акрамя таго, адзначаюцца і прыклады кантрастнага супастаўлення: “на рыбьем меху”, “нужен как рыбе зонтик”.

Для сучаснай лінгвістыкі ўсталяванай можна лічыць прыкмету вытворнасці моўнага знака ў адносінах да адпаведнага дэнатата, але наяўнасць матываванасці знака ўнутры канкрэтнай мовы. У сувязі з гэтым важнай праблемай уяўляецца суадносіны універсальнага і ідыяэтнічнага ў працэсах намінацыі ў канкрэтных мовах: што пры падабенстве дэнататаў атрымлівае падобнае найменне ў розных мовах, а што – рознае, і чым абумоўлены супадзенні і несупадзенні ў дадзенай сферы [2, 69]. Словы, што ўжываюцца ў пераносна-пашыральным сэнсе часам страчваюць суадноснасць у асноўных значэннях са сваімі лексічнымі эквівалентамі ў іншых мовах. Так, да слова *грыб* слоўнікі звычайна даюць “батанічнае” значэнне. Аднак, гаворачы з адценнем іроніі, насмешкі пра старога чалавека, пра згорбленага, слабага, невялікага росту, са зморшчаным тварам, даволі часта выкарыстоўваюць слова *грыб* ці словазлучэнне *стары грыб*. У нямецкай мове, наадварот, ёсць выразы з пазітыўнай канатацыяй: *Glückpilz* (чалавек, якому шанце). (Параўнайце таксама беларускае і рускае *гусь* як негатыўную характарыстыку чалавека з намёкам на яго неабавязковасць і здольнасць да падману ці ганарлівасць, фанабэрыстасць і нямецкае *Ganz* як характарыстыку недалёкай і маруднай жанчыны). Ці, напрыклад, у рускай мове *шляпа* поруч з прамым значэннем мае і пераносна-метафарычнае: пра

маруднага, неэнергічнага, незнаходлівага чалавека. У нямецкай мове эквівалент слова *шляпа* ў гэтым значэнні – *Slaffschwanz* (літаральна перакладаецца як *сонны хвост*).

Мы адзначылі толькі некаторыя прыклады слоў, канатацыя якіх нацыянальна-спецыфічная і нацыянальна-унікальная. Безумоўна, ёсць шэраг лексем з аналагічнымі канатацыямі, якія выяўляюцца таксама і ў эквівалентных словах іншых моў. Гэта адносіцца, напрыклад, да культурнага кампанента слоў *ружэ, чырвоны, левы, зорка* і іншых у многіх мовах еўрапейскага арэала.

Як бачым, значную ролю ва ўстанаўленні міжкультурнай камунікацыі мае лексіка мовы, веданне нацыянальна-культурнай семантыкі лексічных адзінак, рэалізацыі гэтых значэнняў у розных кантэкстах. Так, беларуская лексема “*сябар*”, руская “*друг*” мае свой спецыфічны, адлюстроўваемы беларускую і рускую ментальнасць, канататыўны змест у параўнанні з нямецкай лексмай “*Freund*”/“*Freundin*“, дзе яна мае, з аднаго боку, тое ж значэнне, што і ў беларускай і рускай мовах, і значэнне “грамадзянскага мужа/жонкі”. Беларуская лексема “*смоўж*”, адпаведная ёй руская “*улитка*” маюць у гэтых мовах пераносныя вобразныя значэнні з негатыўным адценнем у адносінах да чалавека, а ў нямецкай мове слова „*Schnecke*“, акрамя таго, выкарыстоўваецца і пры пазітыўнай характарыстыцы жанчыны /у якасці кампліменту/. Лексемы “*карова*”, “*слон*”, “*змяя*” звычайна развіваюць у беларускай, рускай і нямецкай мовах пераносныя вобразныя значэнні з пейзажыўнай афарбоўкай, якія адсутнічаюць у тых жа лексемах у мове хіндзі з прычыны культурна-гістарычнага развіцця гэтага народа і г.д. Спосабы і формы адлюстравання, таксама як і фарміраванне паняццяў, абумоўлены спецыфікай сацыякультурных і прыродных асаблівасцей жыцця той ці іншай лінгвакультурнай агульнасці. Разыходжанні ў моўным мысленні праяўляюцца ў адчуванні збытковасці ці недастатковасці форм выражэння аднаго і таго ж паняцця ў параўнанні з роднай мовай. Успрыманне “лексічнага фону” слоў ў прызме толькі свайго нацыянальнага светабачання, няведанне нацыянальна-культурнай семантыкі лексікі чужой мовы можа прывесці да непаразумення ў працэсе міжкультурнай камунікацыі.

Такім чынам, своеасаблівасць канататыўнай лексікі беларускай, рускай і нямецкай моў заключаецца як у своеасаблівасці рэалій, так і ў спецыфіцы культурных канатацый. Іншафон пры вывучэнні замежнай мовы аўтаматычна прыпісвае словам чужой мовы канатацыі роднай, якія даволі часта істотна адрозніваюцца. Таму вывучэнне мовы павінна засноўвацца на сацыякультурным кампаненце ў развіцці камунікатыўных здольнасцей іншафона. Неабходна больш глыбока і старанна вывучаць свет носьбітаў мовы, іх культуру, лад жыцця, нацыянальны характар і г.д., таму што рэальнае ўжыванне слоў у маўленні ў значнай ступені вызначаецца ведамі сацыяльнага і культурнага жыцця гаворачага на дадзенай мове маўленчага калектыву. Як адзначаў Э.Сепір, “мова не існуе па-за культурай, гэта значыць па-за сацыяльна атрыманай у спадчыну сукупнасці практычных навыкаў і ідэй, якія характарызуюць ваш лад жыцця” [2, 185]. Супастаўленне замежнай і роднай моў з улікам сацыякультурнага кампанента раскрывае глыбокія адрозненні паміж тым, што знаходзіцца за словамі гэтых моў, г.зн. паміж культурнымі ўяўленнямі пра рэальныя прадметы і з’явы рэчаіснасці і паміж самімі прадметамі і з’явамі.

Літаратура

1. Коул М. Культурно- историческая психология. – М., 1997. – С. 141.
2. Сетаров Р. Д. Национальная специфика непрямой номинации / Вестник ВГУ: Серия: Филология. Журналистика, 2006, №1. – С.69.
3. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи.// Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – С.185.